

УСТАРЭЛАЯ ЛЕКСІКА ЯК ЭТНАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ КАМПАНЕНТ У ПАЧАТКОВЫМ НАВУЧАННІ МОВЕ

Анаталія. У артыкуле разгледжаны магчымасці выкарыстання ўстарэлай лексікі ў якасці этнакультуралагічнага кампанента на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання ў пачатковых класах.

Сучасны настаўнік вымушаны шукаць усё новыя падыходы і тэхналогіі да выкладання беларускай мовы ў пачатковай школе. Сярод найбольш актуальных называюць тэматычны падыход, актыўныя метады навучання, прымяненне тэхналогіі “Крок за крокам”, тэхналогіі развіцця крытычнага мыслення, тэкстацэнтрычны падыход і многія іншыя. Сярод інавацый, што прымяняюцца ў працэсе навучання мове, усё часцей прапануецца выкарыстанне лінгва- і этнакультуралагічнага падыходаў. Калі апісанне кампанентаў лінгвакультуралагічнага падыходу ў свеце неабходнасці фарміравання адпаведных кампетэнцый знайшло адлюстраванне ў навуковых і метадычных працах айчынных і замежных вучоных і метадыстаў (А.А. Быстрова, Г.М. Валочка, В.У. Зелянка, Ф.М. Літвінка, Н.Л. Мішаціна, Л.А. Мурына, Л.І. Новікава, Л.А. Худзенка, М.Г. Яленскі і інш.) [1; 2; 3], то кампаненты этнакультуралагічнага падыходу вывучаны не так ґрунтоўна.

У пачатковай школе на ўроках беларускай мовы пачынаецца далучэнне школьнікаў да роднай мовы, культуры, гісторыі. Лінгвістычная навука ХХІ стагоддзя актыўна распрацоўвае кірунак, у якім мова разглядаецца як “культурны код нацыі”, а не толькі як сродак камунікацыі і пазнання рэчаіснасці [3, с. 2]. Мова – гэта і шлях пранікнення ў сучасную ментальнасць нацыі, і шлях спасціжэння гістарычнага мінулага. Таму, безумоўна, у сучасным грамадстве этнакультуралагічны падыход да вывучэння роднай мовы становіцца ўсё больш актуальным.

Этнакультуралагічны падыход як адно з паняццяў лінгваметодыкі ўключае некалькі ўзаемазвязаных кампанентаў: этнапедагагічны, этнапсіхалагічны, этналінгвістычны. Адною з крыніц фарміравання этнакультуралагічнага кампанента ў пачатковым навучанні мове можна лічыць устарэлую лексіку, якая ўваходзіць у мастацкія творы для дзяцей. Названы пласт лексікі спецыяльна не вывучаецца ў пачатковай школе, але яго адзінкі сустракаюцца ў тэкстах, што чытаюць дзеці.

На ўроках літаратурнага чытання малодшыя школьнікі сустрэнуцца са значнай колькасцю лексічных адзінак пасіўнага складу лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы: *аканом, бізун, дваровы, збан, князь, маёнтак, мужык, мядзяк, пан, слуга, сурдут, цар* (казкі “З рога ўсяго многа”, “Сцізорык зламаўся”, “Залаты збан”): *Бачыць аканом, што доўга пана няма, а тут у двары бяда на бядзе едзе ды бядою паганяе; Надумаўся ён паслаць каго з дваровых; Жыў некалі адзін пан, ды такі злосны, што проста бяда: ніхто не мог яму дагадзіць; Паехаў пан аглядаць свой новы маёнтак* [4, с. 35]; *А не аддасі – забяру сілаю ды бізуну табе дастанецца ад маіх слуг; Пайшоў дзед да пана, а ў таго сталы ад яды аж ломяцца, гасцей поўны маёнтак* [4, с. 31]; *Тут, адкуль ні вазьміся, выскачылі з рога дванаццаць хлацоў-малайцоў магутнай сілы ды з бізунамі і давай лупцаваць і пана, і яго гасцей* [4, с. 32]; *Хто дастае з дна возера залаты збан, той выратуе жыццё свайго бацькі, а збан атрымае ва ўзнагароду* [4, с. 44]; *Даведаўся пра гэтую торбачку пан. Аддай мне гэтую торбачку. Навошта табе такая яда? А да мяне князі-пані ездзяць. Я іх частаваць буду. А табе – проста музыку – я замест яе дам проста яды воз: бульбы, хлеба, сала* [4, с. 30]; *Здаецца, калі не памыляюся, пан аддаў за таго выжла суседняму пану трох музыкоў; Даў ён яму хлеба, сала, цэлюю жменю медзякоў і выправіў у дарогу* [4, с. 36]; *Далі мне там боты шклянныя, капялош васковы, сурдут папярковы* [4, с. 48]; *Дождж паліўся – сурдут размок і з плеч зваліўся, а потым сонца як прыякло, дык з капелюша і пацякло* [4, с. 49]; *Хто ведае, было тое ці не было, – адно праўда, што жыў на свеце хітры і люты цар* [4, с. 43].

Лексема *пан* не толькі самая частаўжывальная ў творах, але яшчэ і прадстаўлена шматлікімі форма- , словаўтварэннямі: *пане, пані, паночак, паночку, панскае*: *Нічога, паночку, усё добра; Прыйшоў, паночку, па торбачку* [4, с. 31]; *Цяпер, пане, маёю торбачкай не адкупішся; – Ды хацеў я, паночак, падарунак табе даць* [4, с. 32]; *Не ведаў я, што жыта тваё, – загаварыў жораў чалавечым голасам. – Думаў, што яно панскае. Даруй мне* [4, с. 30]; *Усё добра, паночку!* [4, с. 36]; *Э, пане, чаго вельмі турбавацца* [4, с. 37]; *Людзі ж кажучь, паночку, што як топішся, дык і за брытву ўхопішся; Вечны спакой, каб ёй на тым свеце лёгка ікнулася, – пані намерла* [4, с. 38].

Прыведзеныя найменні адсутнічаюць у актыўным слоўніку сучаснай беларускай літаратурнай мовы, тым больш невядомыя яны малодшым школьнікам. Аднак казкі, якія размешчаны ў названым раздзеле як творы вуснай народнай творчасці, што ўзніклі ў далёкім мінулым, не могуць не змяшчаць лексікі адпаведнага перыяду. Казка не ведае абмежаванняў ні ў часе, ні ў прасторы, асноўнае ў ёй – дзеянне, учынкi персанажаў. У казцы ўвасоблена гісторыя, жыццёвы вопыт, светапогляд, талент і мудрасць народа. Казкі падабаюцца дзецям, задавальняюць іх патрэбу ў яркім, незвычайным. На здзіўленне лёгка дзіця ўваходзіць у казачны свет і гэтак жа лёгка вяртаецца ў рэальнасць, уносячы ў яе элементы казачнага. Казкі ўздзейнічаюць на дзяцей эстэтычна, даюць незабыўныя ўрокі народнай маралі, вучаць сумленнасці, сціпласці, працавітасці, душэўнай чуласці і дабрыні. Немалаважным з’яўляецца тое, што казкі актыўна ўплываюць на мову дзяцей, дапамагаюць ім адчуць прыгажосць роднага слова, мудрасць народа. А сацыяльна-бытавыя казкі, акрамя ўсяго, знаёмяць дзяцей з умовамі жыцця людзей у даўнія часы, выразна акрэсліваюць палярна розныя ўмовы жыцця простага мужыка, які не мае чаго нават паесці, і князя-пана, які мае многа чаго, але ж яму хочацца яшчэ больш, і ён адбірае ў мужыка апошняе. На першы погляд можа здавацца, што ўстарэлыя словы ў казках носяць чыста намінатыўную функцыю – называюць прадметы мінулага, аднак гэта не зусім так.

Размешчаныя ў падручніку літаратурнага чытання казкі з такой колькасцю ўстарэлай лексікі дазваляць на ўроку па іх вывучэнні разгледзець разрад лексікі пасіўнага складу. Для замацавання гэтага матэрыялу, калі ў школьнікаў узнікне жаданне даведацца яшчэ пра гэтую групу слоў, можна правесці ўрок пазакласнага чытання па казцы, напрыклад, “Самы разумны”. Устарэлая лексіка на такім ўроку будзе разглядацца не толькі з пазіцыі яе функцыянальнага значэння, але і з пазіцыі яе выхаваўчых магчымасцей і сістэмнасці.

Такім чынам, знаёмства малодшых школьнікаў з лексікай пэўнага гістарычнага перыяду будзе не толькі садзейнічаць развіццю лексічнага запasu вучняў, але і дапаможа ім усвядоміць сваю нацыянальную прыналежнасць і этнічную самабытнасць. На думку педагогаў, метадыстаў, вывучэнне ўстарэлай лексікі не павінна быць вузкім, толькі інфармацыйным. Нельга забываць, што ўстарэлыя словы адлюстроўваюць наша мінулае, культуру народа, валодаюць значным выхаваўчым патэнцыялам [5, с. 39].

Літаратура

1. *Зелянко, В. У.* Методыка навучання беларускай мове на аснове лінгвакультуралагічнага падыходу (10–11 класы) : аўтарэф. дыс. ... канд. педагаг. навук : 13.00.02 / В. У. Зелянко ; БДУ. – Мінск, 2010. – 29 с.

2. *Зелянко, В. У.* Лінгвакультуралагічныя заданні як прыём фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў / В. У. Зелянко // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі: матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі. – Брэст: БрДУ, 2008. – С. 300–303.
3. *Маслова, В. А.* Лингвокультурология: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. *Кльшка, А.* Літаратурнае чытанне : падруч. для 4-га кл. агульнаадукац. шк. з рус. мовай навучання / А. Кльшка. – Мінск : НІА, 2008. – 128 с.
5. *Емелина, А.В.* Как знакомить младших школьников с историзмами и архаизмами / А.В. Емелина // Начальная школа. – 2003. – № 1. – С. 38–43.